

הספרות, כבימי חג

גם משהסתלקו האלים מן הארץ ולא נודעו עקבותיהם, נותרה הספרות כמאסף, כעדות על העידן הפואטי בתולדות האדם.

השאלה "מהי ספרות?" אכן מיוחסת כשאלה גדולה ואין משיבים עליה אלא בראשי פרקים בלבד, כגון הנקראים בתלמוד להגיד תורתם, בעוד השומעים עומדים לעומתם על רגל אחת. אך שאלה גדולה צריכה נוסח הראוי לה. מה פשר הדבר לשאול מהי ספרות – על הארץ זו ובעת הזו? השאלה "מהי ספרות?" נשאלת בעברית, באסיפה אקדמית, בקרב חוקרים, יושבי הארץ זו, על אדמתה האפורה של ישראל/פלסטין. לשאלה עצמה יש לכן הקשרים ומסורת. אך מקצתם נשכחו כבר. כשאנו באים לשאול היום על עתידה של השאלה עצמה – מהי ספרות – אנו שואלים לכן גם למוצאה. אנו שואלים לימים שבהם הייתה הספרות כיום חג.

מה פשר הדבר? הספרות בטרם נעשתה לתחום במחקר אקדמי, לדיסציפלינה במדעי הרוח, בטרם נעשתה לחוג, לבית ספר, בטרם היו לה ספרים וספריות, קוראות וקוראים, בטרם הייתה כשיבה שאננה וביקורת הייתה שם נרדף למקהלות ולמזמורים, לאסיפות משוררים וקהלים, כי נאמרה בימי חג, ושיננו ממנה בימי אבל. גם היום, כשאנו שואלים על מוצאה של הספרות, אנו נזכרים כי עודה אוצרת בתוכה את המשלב הזה, הנקרא גם "שירה בשם שמיים", כאילו היו המשוררים ומספרי הסיפורים דוברים מן האלים, נושאי בשורות לאדם. וגם משהסתלקו האלים מן הארץ ולא נודעו עקבותיהם, נותרה הספרות כמאסף, כעדות על העידן הפואטי בתולדות האדם.

העידן הפואטי, לומר – זו הספרות כיום חג, שהיה בכוחה להקהיל קהילות, לאסוף בני אדם ואלים במזמור, ולהיות כמועד, יום לעדה, לשורר בה בקשות ותחינות, לגדל בשירתה בתשבחות את גופו של האל, לקרוא ליושבי השמיים כי ישיבו ממעונם, ולקונן לפנייהם על המת טרם עת, ועל כל הנברא, החולף ונכחד. עידנים ממין זה, שבהם עוד הייתה הספרות כיום חג, ידעה יוון בימיהם של פינדרוס,

אייסכילוס וסופוקלס, בני המאות השישית והחמישית לפנה"ס, ששירתם – המזמורים האולימפיים, ההמנון הטראגי ושירת המקלות – הושרה בהתכנסויות גדולות של אזרחי העיר בימי החג לאלים.

גם בפרס ובהודו היו ההמנונים לאלים מושרים לימי חג או כמספד למתים. הספרות לא נחשבה אז כאמנות בלבד או כפנומן אסתטי, אלא כצורת חיים חגיגית. הספרות – כל עוד חיו בה המשלבים הליטורגיים – החזיקה בתוקף זה: להיות צורת חיים חברתית. דבר-מה מחזקה זו נשמר גם בספרד (אל-אנדלוס), בשירת היהודים בערב, באשר היתה שירתם כשירי קודש, רשויות לתפילות, או כשירת חשק ויין, המשוררים היו קוראים את עדתם בשמות שמייים, לשבח האל ומפעלי הבריאה או לתוכחה, וכמאמרי סליחה או כקניות על חורבן ובקשת ישועה. הספרות שאנו מכנים בשם "ספרות ימי הביניים", המיוחסת כתעודה היסטורית, כגניזה, ונקראת היום כאבן ללא הופכין, הייתה ועודה בעלת משלב חי, וכל הקורא בה חש ברעדה, כעומד על תהום, או נקרא לבין האלים. זו שארית שנותרה בה בספרות – מימי החג, וגם אנו עדים לה.

על העידן הפואטי, על ימי החג של הספרות, אפשר לשאול גם בפרסית, אם מותר לשאול דבר-מה מעולמה, שכן חיו בה משוררים כגון סעדי וחאפז, יושבי העיר שיראז במאה הארבע-עשרה. שירי החשק של חאפז, הגם שיש בהם משלבים ליריים מובהקים, מסורים לבטא צורת חיים חברתית, שנחרזים בה אדיקות מופלגת עם מצבי הפקרות ושיכרון, ולצד שבחי השמיים נהוגה בה גם הקריאה לנער, מוזג היין, שמראהו אלוהי. לא לשווא מקובל עדיין בקרב יוצאי העדה בפרס – גם היום – לפתוח בספר השירים של חאפז, הדיוואן, ולקרוא בשירתו כאומרת עתידות. השירה שזו מעלתה – שהיא נקראת במפתח זה, כמזמור גדול לחיים על הארץ – עודה נותנת סימנים משמיים. ואולם מי יבינם בעת הזו? – שהרי אנו מרוששים, ומן המסורות נותרו לנו שאריות וכתבי-חידה. הרחקנו לכת בוודאי. שאלנו מהו נוסח לשאול, מהי ספרות? השבנו – כבימי חג. נזכרנו במוצאה הליטורגי של השירה, שהייתה מקובלת במועדים – לעדה, כנוסח תפילה, כמזמור או כקיינה למתים, ובכוח זה ובתוקף באו בחסותה, וחיו בסימניה, קהילות גדולות. כשאנו שואלים היום "מהי ספרות?" מותר לנו לשער כי השאלה עצמה היא תיבת תהודה לקולות רחוקים.

על השירה הגרמנית בעת החדשה אפשר היה לומר למשל, וללא מידה של הפרזה, כי נטלה אף היא לחלקתה את המאמץ ההירואי לחדש את ימי החג של הספרות: זו שירתו של פרידריך הלדרלין, השר לנהרות, לנהר האיסטרוס (הדנובה) ולנהר הריין, וקורא להם כבני-האלים, כי זרימתם, העוקרת הרים ומניסה יערות, גם מחוללת מושב על הארץ ומקימה לאדם גדה לעבוד בה. זכורה לנו שורה זו מכתביו, כי "באופן שירי מתגורר האדם על הארץ הזו". המשורר מייסד בשיריו את "מה שנותר", ונותן מידה לאדם. אך השיר, כי יהיה מזמור על הארץ, קורא גם בשמו של האל, כי רחק, ונסתר כבר מעין האדם.

גם בהמנוניו של שילר ובשיריו של גתה, השאנן, האולימפי שבמשוררים הגרמניים, הייתה מידה זו של יום חג. לאמור: השירה היא מועד, לכנס בה, בשורותיה – עדה, לתת סימן לאדם – לאן? שירתו הלירית של ריינר מריה רילקה תתפרש אולי כאחרונה במסורת זו – מסורת פואטית השואלת עדיין על מוצאה, ואפילו, מעידה שירתו של רילקה, כי אין

בה אלים חדשים, והמלאכים – נשתתקו בה, וקולותיה – אלגיים, היא אומרת לקוראיה מה היה בכוחה של מילה, ואילו זיקות תשורר בין חיים למתים, וכיצד לשיר לזכרם. אך האם לשווא התחדשה הספרות העברית בעת החדשה, אף היא, מתוך האזנה למשלבים אלה, הפואטיים? שהרי שירתה, ואפילו סיפוריה, אם נחשוב פעם נוספת על שירת ביאליק וטשרניחובסקי, על הפרווה של עגנון, על שירתו של אורי צבי גרינברג, ועל מקצת ממשיכי הדרך, כגון חדווה הרכבי בקינותיה, שיצירותיהם לא נחשבו כ"משחק אסתטי" או כ"ספרות יפה", אלא כצורת חיים אזרחית. שיר של ביאליק בעיתו או סיפור של עגנון המתפרסם ערב חג בעיתון היומי, היה עניין לא רק לרפובליקה ספרותית, לחוקרים ולמבקרים, אלא עדות וסימן לתועים על הארץ הזו. הספרות העברית יצרה תכנית חיים – תכנית התיישבות, בוודאי, שאי־אפשר להכחיש את מחדליה (המאמץ הכוזב ליישב את חייו של היהודי), ולהכיר בה בעת אפשרויות שנותרו בה – פתוחות גם לדורנו. גם בעידן החילוני הספרות לא שמטה את מה שהיה בחזקתה בעידן הפואטי, ששרה עדיין בשמות שמיים, בקרב עדות ומאמינים. עלינו להניח כי כל מה שנכתב ונקרא, מושר ומדובר, עודו מחזיק במשלב זה, החבוי, המרושש של ימי החג. הספרות אף בימינו היא מפתח לצורות החיים, ועודה מראה מקום, וסימן דרך לקוראים. כשאנו שואלים על כוחה של הספרות להיות מושב לרוח החופשית, חלל לעבודת הדמיון ומרחב לביקורת פוליטית, אנו שבים לכן לשאול על חיי המזמור. כל הלומד ספרות זוכר לפרקים כי מה שחתום בה, כל הנכתב, נקרא פעם תחת שמיים פתוחים.